

Vene aeg Eestis. Uurimusi 16. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi alguseni, koost. Tõnu Tannberg, Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 14 (21) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2006), 388 lk. ISBN 9985858506.

2006. aasta lõpul ilmus Ajalooarhiivi toimetiste järjekordne number pealkirja all “Vene aeg Eestis” alapealkirjaga “Uurimusi 16. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi alguseni”. Nii Vene aja lai määratlus (16.–20. sajand) kui ka kogumiku suur maht (388 lk) lubab oodata tõsist panust Eesti ajaloo uurimisse. Põhiosas keskenduvad kogumiku artiklid siiski ajavahemikule 1710–1917 ja ennekõike 19. sajandile ning 20. sajandi algusele. Kuigi sissejuhatuses räägitakse veel “200 aastat peaaegu muutumatuna püsinud Balti eristaatusest”, käsitlevad mitmed artiklid siiski selles eristaatuses toimu-

nud tõsiseid muutusi ja nende uurimise vajadust. Alljärgnevas tutvustuses refereerin pikemalt just kahte tähelepanuväärselt programmilist artiklit.

Esimese Vene ajana on vaadeldud Liivi sõja aegset 20-aastast Vene võimu perioodi (1558–1582/83), kui Venemaa tegi esimese tõsise katse Läänemere kallastel kanda kinnitada. Tasub mõtelda, et see on päris pikk aeg – ka Eesti esimene iseseisvus kestis vaid 20 aastat. Tartu oli venelaste tähtsaim keskus Liivimaal ja Vene aeg jätkus Tartus osaliselt ka enne ja pärast mainitud 20-aastast perioodi. Sellesse aega viib meid Anti Selarti lugu Liivi sõja ajal Tartusse rajatud õiguse kloostrist, mis on õpetlik ühtlasi allikaõpetuslikus mõttes – suurepärane näide sellest, kui palju võivad jutustada kaks muuseumis seisvat kirikukella seal, kus kirjalikke allikaid peaaegu polegi.

Vahepealsetest Poola ja Rootsi võimuperioodidest üle hüpates võtab Marju Lutsu artikkel vaatluse alla järgmise, sedapuhku juba 200 aastat väldanud Vene võimu perioodi. Eraldi esiletõstmist väärib nii artikli üldpealkirja kui alapealkirjade tabav vaimukus. “Kui neid kapitulatsioonide ees ei oleks?” vaagib, kuivõrd takistasid konstitutsioonilise iseloomuga Põhjasõja-aegsed kapitulatsioonid õigussüsteemi moderniseerimist Läänemere provintside 19. sajandil. Loomulikult tuleb sellist käsitlust alustada definitsioonist, mida mõistetakse modernse õiguse all: see annab kõigile ühesugused põhiõigused, kuna nad on inimesed (mitte vabadused igale sünnipärasele seisusele eraldi) ja suhetes riigiga ennekõike kodanikud (mitte alamad), kes on seaduse ees võrdsed. Modernsel õigusel peaks olema mingi konstitutsiooniline alus. Viimasega antud vabadust teostatakse eelkõige eraõiguslike vahenditega. Modernne karistusõigus annab hinnangu üksnes inimese välisele käitumisele, meelus- ja usukuritegude eest karistamine ei leia õigustust. Loomulikult ei viidud kusagil kõiki neid põhimõtteid ellu päevapealt aga “kuidagi pidi ju üldistele muutustele reageerima ka see nurgake Euroopas” (lk 26–27).

Kohalikku rüütelkondlikku reformipoliitikat mõjutas lisaks ülalt ja alt toimivatele vesikividele ka kapitulatsioonidega määratud konstitutsiooniline alus, mis Euroopa kaasaegsete arengutega vastuolus seisis. Et majasteediklausel oli neis algusest peale sees, ei saa rääkida kapitulatsioonide rikkumisest (lk 33–34).

Kui Tartu ülikool oma sihilikult kohaliku õiguse keskse õigusteaduskonnaga¹ oli juba 20 aastat tegutsenud, olid kohalikud provintsiaalõigu-

¹ Vt: Marju Luts, “Keiserlik *Landesuniversität* Läänemereprovintsidele. Tartu ülikooli õigusteaduskonna struktuur 19. sajandi alguses”, *Ajalooline Ajakiri* (1998) 3(102), 43–53.

sed ikka veel kokku kogumata ja teaduslikult käsitlemata. Õigustatud on küsimus, kes siis haldas ja valitses seda segadikku? Vastus, et see oli praktika, ei saa kindlasti olla ammendav ja peaks ilmselt edasi viima ametnikkonna koostise uurimisele, mida meil seni üsna vähe on tehtud (lk 38–39). Debatist, kas õiguse üle peaksid otsustama õigusteadlased, seadusandjad või praktika, tuli võitjana välja tegelikult siiski viimane. Olulist rolli mängis siin kindlasti oma energilise tegutsemisega kohaliku provintsiaalõigusteaduse juhtfiguuriks kujunenud Friedrich Georg v. Bunge, kes uskus, et praktika on võimeline määrama õiguse sisu ilma teaduse korrastava käeta (lk 55).

Alapealkirja all “Õigusteaduse ärkamisaeg: 1838–1851” on juttu Bunge-Madai programmilistest kirjutistest ja õigusallikate publitseerimisest ühes tõdemusega, et keegi pole veel tegelnud küsimusega, kas ja kuidas mõjutab kohaliku õiguse allikate avaldamine teaduslike käsitluste sisu või laadi (lk 57). Ärkamisaeg lõppes, kui 1851. aastal sunniti Tartust lahkuma energiline Eduard Osenbrüggen ja provintsiaalõigusteadus suikus Okasroosikese-unne – kuni 1864. aastal vastu võetud Tartu ülikooli uue põhikirjaga loodud teisele provintsiaalõiguse õppetoolile tulnud Oswald Schmidt selle oma tegevusega taas äratas.

Vahepeal aga sekkus seadusandja. Autor juhib tähelepanu asjaolule, et 1846. aastal kehtima hakanud Balti Provintsiaalseadustiku (BPS) kaks esimest osa ei pidanud looma uut õigust, vaid ainult süstematiseerima olemasolevat. Kuid selle kõrval hakkas 1. maist 1846 kehtima uus nuhtluseadustik. Sarnaselt teiste Euroopa absolutistlike riikidega võttis Vene riik enese kätte kõigepealt karistusõiguse, jättes selle mõjupiirkonnast siiski välja Soome ja Poola. Balti provintsid ei nähtud riikliku karistusseadustiku kehtestamises ohtlikku interventsiiooni, kuni õigust mõistsid kohalikud kohtuasutused (lk 61–64).

1864. kehtestatud Provintsiaalõiguse III osa Balti eraõigus (tuntud lühendina BES) konserveeris kollektsoonääri kirega kokku kogutud õigusnormid ja kinnistas sellega keskaegse õigusliku partikularismi, samal ajal kui mujal Euroopas tegutseti õigusloome alal üldiselt vastupidises suunas. Tõsi, see jäi ka siin elule jalgu – näiteks rüütlimõisate müümise keeld oli hoolikalt sisse võetud, kuid tühistati kohe pärast kodifikatsiooni (lk 66–67).

Uudne, kuid minu arvates kõigiti õigustatud on talurahvaseaduste vaatlemine kõige modernsemate kodifikatsioonidena 19. sajandi Lääne-mere-provintsid. 1866. aasta vallakorraldus oli esimene akt, mis lähtus modernsest võimude lahususe põhimõttest. Talurahvaseadused regulee-

risid väga mitmekülgsest kohaliku arvukaima seisuse elu ja näitavad, et kehtiva õiguse moderniseerimine oli kapitulatsioonide konserveerimis-ideest hoolimata ikkagi võimalik. Tegelikult on küll varemgi püütud talurahvaseadusi lülitada kodifitseerimistegevusse – tõsi, eriliste tulemusteta. Näiteks avaldas Gustav Ewers koos Eestimaa rüütli- ja maaõigusega ka 1816. aasta Eestimaa talurahvaseaduse.² Kuivõrd aga talurahvaseadused tegelikult mõjutasid põhi- ja õiguskorda, on seni väga vähe uuritud. Näiteks võib tuua küsimuse: Mis sai päris oma talust edasi? (lk 71). Siinkohal tuleb küll tõdeda, et arhivaarid on omandireformi käigus kogu selle materjali läbi töötanud, kuigi mitte teaduslikke eesmärke silmas pidades.

1860. aastatel elavnenud diskussioonides leidis igas seisuses reformide pooldajaid ja vastaseid. Kaasnes ka teadusliku mõttevahetuse elavnemine. Kõige selle tulemuseks olid aga vaid väikesed muutused protsessikorras (lk 74–75). Vene impeerium määras 1877. aastal omalt poolt ära linnade põhikorra, mis osutus väga soodsaks kohalikele eestlastele ja lätlastele. Õigussüsteemi moderniseerimine toimus lõpuks ülalt 1889. aasta justiitsreformiga, kuid ilma sügavuti mineva uurimiseta pole selge, kas moderniseerimistunnused tõid kaasa ka modernseid muutusi õigustegelikkuses.

Väga tervitav on tasakaalukas seisukoht venestatud ülikooli suhtes – hästi toimiv saksakeelne õigusteaduskond Tartu ülikoolis aeti laiali, aga uus venekeelne oli ka omaette nähtus. Seal uuriti ka kohalikku õigust, kuid pole teada, kui palju see mõjutas kohalikku õiguselu. Artikkel lõpeb veel ühe üleskutsega uurimiseks – aastal 1910, kui täitis 200 aastat kunagiste kapitulatsioonide kehtestamisest, kirjutati nende teemal palju, kuid see kõik on enamasti seni uurijate tähelepanu alt välja jäänud (lk 78–80).

Niisiis juhib artikkel tähelepanu tervele reale väheuuritud või hoopis uurimata probleemidele. Ja vastuseta jääb esialgu ka küsimus, kas küsimärk pealkirja lõpus oli õigustatud või mitte, kas kapitulatsioonid tõesti takistasid õiguskorra moderniseerimist Venemaa Läänemere provintsidest või olid vaid mugav ettekääne.

Toomas Anepaio nimetab 1889. aasta justiitsseadusi ilma erilise reservatsioonita “Eesti peaaegu et esimeseks põhiseaduseks”. Autor juhib tähelepanu faktile, et Eesti õigusajaloo kirjanduses on vaid harva käsitletud 1920. aasta Eesti esimesele põhiseadusele eelnenud akte (näiteks 1906. aasta Vene riigiõiguslike akte) – nii võib jääda mulje, et alles omariikluse saa-

² *Des Herzogtums Esten Ritter- und Landrecht*. Sechs Bücher. Erster Druck. Mit erläuternden Urkunden und ergänzenden Beilagen, hrsg. von Gustav Ewers (Dorpat, 1821).

vutamisega jõudsid Eestisse õigusriigile omased printsiibid (lk 83). Artikkel jätkab paljuski sama autori varem esitatud mõttekäike.³

Päris nõus ei saa olla väitega, et reformiga loodud kohtute üksikasjalikum iseloomustus puudub – vähemalt struktuuri ja alluvussuhete osas tehti sellega siiski tõsiselt tööd institutsioonide projektis ja Ajalooarhiivi Arhiivijuhhi I osas.⁴ Omaette probleem on aga kahtlemata erinevate erialade omavahelise infovahetuse puudulikkus.

Vene impeeriumi 1864. aasta kohtuseadus käsitles eksisteerivaid kohtuid kui riiklikke. Autor juhib tähelepanu, et see seisukoht on mõtlema tult üle kantud ka Poolale ja Balti kubermangudele. Mõistel “seisuslik kohus” on vene ja balti õigusajalookirjutuses erinev tähendus. Ei “saksa” ega “vene kohtusüsteem” pole juriidilise sisuga terminid. Seisusliku valakohtu säilimist on autori sõnul käsitletud kui kõige kirkamat feodaalkorra jäänust (kuid nagu eelmisest artiklist selgus, olid need rajatud kõige modernsematel printsiipidel...), vähem tähelepanu on pälvinud vaimulike kohtute edasikestmine. Võiks lisada, et autor jätab märkimata veel vaeslastekohtud.⁵ Põhimõtteline muutus, mis 1889. aasta reformidega sisse viidi, oli üleminek mitteriiklikult õigusemõistmiselt riiklikule. 1888. aasta politseireformi puhul seda Anepaio sõnul tunnistatakse, kohtu puhul tavaliselt mitte (lk 86–89).

Autor juhib tähelepanu, et 1889. aasta reform ei tähendanud kaugeltki lihtsalt Vene kohtukorralduse kehtestamist: näiteks ei rakendatud Balti kubermangudes 12. juuli 1889 seadust maakonnaülemate kohta, mida Venemaa kontekstis on peetud kontrareformiks. Pealkirjas esitatud küsimuseasetus, kas 1889. aasta justiitsreformi võiks käsitleda Eesti riigi esimese põhiseadusena, tundub siinkirjutajale igal juhul uurimist edasi viiv – Eesti riigi mitmesuguseid institutsioone kujundasid peaaegu kogu oma riikluse perioodil Vene riigi seadused. Isegi kui neile institutsioonidele püüti kohati uut sisu anda, jäi vorm sageli endiseks. Reformidele järgnenud aega käsitati ju kasvõi Eesti Vabariigi arhiivinduslikus seadusandluses kui lähiajalugu – arhivaalidele ajast pärast 1889. aastat oli kuni arhiiviseaduse kehtestamiseni 1935. aastal juurdepääs piiratud.

Niisiis on selge, et nii moderniseerimisreformid ise, nende tulemused kui ka nende kajastamine õigusteadlaste töödes vajavad veel uurimist.

³ Vt: Toomas Anepaio, “Kahe ilma piiril. Võimalikke murdekohti Eesti õigusajaloos ja selle uurimises”, *Ajalooline Ajakiri* (1998) 3(102), 5–16.

⁴ *Arhiivijuhhi, I. Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused*, koost. Lea Leppik (Tartu, 2003).

⁵ Nende kohta põhjalik ülevaade: Katrin Roosileht, *Vaeslastekohtud*, Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 11(18) (Tartu, 2003).

Kaks õigusajaloolast on aga selles suunas tubli töö ära teinud, oleks vaid järeletulijaid.

Indrek Jürjo arutleb oma põhjalikus artiklis “Liivimaa orientalisti Otto Friedrich von Richteri õpiaastad” nooruki kujunemist mõjutanud võimalike impulsside üle, toetudes peamiselt üsna suures mahus säilinud kirjavahetusele. Artikkel täiendab tõepoolest meie teadmisi andeka, kuid noorelt surnud orientalisti kujunemisest, aga illustreerib ka laiemalt bal-tisaksa aadlike haridust ja kasvatust hilisvalgustuse ja romantismiajas-tul. Noore Richteri pärand sai selle artikli läbi kindlasti paremini uuritud kui seni, kuid lausa üllatav tundub, et tema Idamaa-reiside epistolaarne pärand ootab ikka veel uurijat ja avaldajat (lk 153).

Erki Tammiksaar püüab artiklis “Alexander Theodor v. Middendorffi tegevus Liivimaa põllumajanduse edendajana ning tema seosed eesti rahvusliku liikumisega” kõigutada rahvusliku liikumise käsitlustes justkui levinud aksioomi, et sakslaste püüdlustel rahvuslikku liikumist mõju-tada oli eranditult halb mõju ning kõik eestlased, kes sakslastega koos-tööd tegid, olid reeturid (lk 160). See ei ole siiski enam aksioom ei Ea Janseni⁶ ega ka mitte Malle Salupere⁷ käsitlustes, kui nimetada mõnda uuemat uurimust. Liivimaa Üldkasuliku Ökonoomilise Seltsi roll eesti põllumeeste seltside loomisel väärrib aga kindlasti uurimist. Tegelikult on loomulik, et eestlased said enamiku oma ettevõtmiste jaoks impulsse saks-lastelt ja alati leidus neid, kes püüdsid sakslastega ka sisulisemat koostööd teha. Käsitlusest jääb kõluma, et Middendorffi pingutused teha Aleksandri-koolist just põllutöökool olid igati positiivsed. Siin ei tahaks küll auto-riga nõustuda. See ei ole hinnang Middendorffile ega autorile, aga tasuks siiski meenutada, et Eesti rahvuslastel olid ju Aleksandrikooliga hoopis teised plaanid. Tegu on meie ja ilmselt mitte ainult meie ühiskonna igi-vana probleemiga, mis on aktuaalne ka tänapäeval – haridust saanud lap-sed ei tule enam vanemate tegevuse (19. sajandil peamiselt põllumajandus) juurde tagasi. Täna me püüame suhteliselt edutult suunata rohkem noori kutsekoolidesse, sajand või rohkem tagasi püüdsime saata neid põllutöö-kooli. Kui nad kõik kuulekalt sinna oleksid läinud, poleks meil võib-olla ei Skype'i ega Eesti riiki. Kui lk 208 nimetatakse Middendorffi keevaliseks reformidesõbraks, siis lugejal eelneva põhjal küll sellist muljet ei jäänud, pigem oli tegu väljakujunenud vaadete ja selgete sihtidega patriotlikult mõtleva teadlasega, kes soovis head nii oma suurele kui väikesele kodu-

⁶ Nt: Ea Jansen, “Sotsiaalne mobiilsus ja rahvuslik identiteet”, *Acta Historica Tallin-nensia*, 7 (2003), 15–30.

⁷ Malle Salupere, *Postipapa. Mitmes peeglis, mitmes rollis* (Tallinn, 2006).

maale ja suutis majanduslikku arengut edendades – mis kindlasti on oluline kodanikuühiskonna väljakujunemise eeldus – tõesti päris palju ka omalt poolt ära teha (lk 209).

Ludmila Dubjeva annab ülevaate tuntud ajaloolase Jevgeni Tarle (1874–1955) Tartu aastatest. Tarle oli Tartus professor suhteliselt lühikest aega – 1913–18 ja ei jõudnud seepärast ülikoolis enesest väga märgatavat jälge maha jätta. Või siiski – Tarle tulek Tartusse purustas alles kujuneva koolkonna, sest teda eelistati kohalikele pealekasvavatele uurijatele (lk 215). Tegelikult jätkas Tarle, nagu mõned teisedki Tartu professorid, tööd ka Peterburis ja pidas Tartus loenguid vaid kahel päeval nädalas – reedel ja laupäeval. Tartu perioodil ilmus temalt viie aasta jooksul 48 eri mahuga tööd, mida võib pidada väga suureks viljakuseks. Selline hõivatus teeb muidugi mõistetavaks ka lood, nagu Hans Kruusi mälestuste alusel toodud vahejuhtum, kus professor oli sunnitud tunnistama, et ta polnud üliõpilase töö lugemisega kümnendast leheküljest kaugemale jõudnud (lk 219–220).

Ülle Tarkiaineni “Talukõlvikud Vooremaal 17.–19. sajandil” on mikrouurimus Vooremaa talude maakasutusest läbi kolme sajandi, mille aluseks on ulatuslik kartograafiline materjal.

Kersti Lusti “Taludest väljatõstmisest eestikeelse Liivimaa kroonukülas 19. sajandil” kuulub samuti meie klassikalisse agraarajaloo koolkonda. Küsimusepüstitus on aga uudne – milline oli tsaarivalitsuse talurahvapoliitika sotsiaalne mõõde? Uus on juba see, et vaatluse all on kroonuküla ja mitte kohalike mõisnike, vaid just tsaarivalitsuse poliitika valguses. Seni on ju kroonu- ja eravaldust eristatud üsna vähe. Esimesel pilgul torkab silma artikli vana hea “saksa stiil” – artikli huvitavam osa, sh osa järeldusi, on sageli joone all. Variandid, mis talupoja talust väljaajamise võisid kaasa tuua, olid ülekohus, mõisniku ettevõtlikkus või talupoja laostumine, kusjuures eriti viimase osas toetas teda kroonuvalduses ühiskäendus. Mahukal empiirilisel ainesel rajanev uurimus jõuab järeldusele, et kroonuvaldustes tuli taludest väljatõstmist hoopis harvemini ette kui eravaldustes ja sotsiaalne mõõde oli Vene riigi talurahvapoliitikas täiesti olemas. Siin võiks lisada, et kohati püüti ju riigivarade valitsuste kaudu edendada ka haridust ja tervishoidu, seegi valdkond vääricks lähemat uurimist.

Tiit Rosenbergi artikkel “Kiriku maaomand ja maakasutus Eestis 19. sajandil ja 20. sajandi algul” võtab vaatluse alla veel ühe väheuuritud teema. On isegi kummaline, et kiriku maavaldus on sedavõrd vähe käsitlemist leidnud, sest kirikumaaadest, nende olemasolust või puudumisest ja suurusel võis oleneda koguduse suhe oma hingekarjasega, vaimuliku

majanduslik olukord ja sotsiaalne seisund (lk 280). Pastoraat kuulus orgaaniliselt kohalikku kultuurmaastikku. Vaatluse all on kirikumaade suurus ja selle piirkondlikud eripärad, pastoraat kui asustuskeskus koos oma vilka kultuurieluga ja väiksemale rüütlimõisale läheneva elustiiliga, kirikumaa õiguslikud alused (mis sageli ulatusid Vana-Liivimaa aegadesse). Uus on teadmine, et tsaariaja lõpuni puudus pastoraadimaade talupoegadel õigus oma renditalusid päriseks osta (lk 286). Kui luterlik pastoraat kerkib baltisaksa memuaarikirjanduses sageli üles, siis suhteliselt vähem on seni kirjutatud õigeusu kirikuga seonduvast, mis ju alles 19. sajandi teisel poolel arvestatava institutsioonina tekkis. Kui valitsus juba kord oli hakanud soosima õigeusu kiriku laienemist Läänemere provintssidesse, siis tuli hoolitseda ka koguduse tegevuseks vajaliku maa eest (vähemalt kiriku, surnuaia ja koolimaa). Ministrite komitee 12. augusti 1866. aasta reguleerimismäärus lubas anda õigeusu kogudustele maid kroonumõisatest, mille tulemusena jaotati mõned kroonumõisad lõpuks päris ära (lk 299). Eestimaa kubermangus toimus massilisem õigeusu kirikute ja koguduste rajamine hiljem kui Liivimaal, kuid sellel oli siis ka jõulisi toetajaid nagu kuberner Sergei Šahhovskoi.

1919. aastaks oli õigeusu kirikul 109 kogudust, kuid erinevalt kompaksetest luterlikest kogudustest elasid koguduste liikmed sageli laialipillatult ja maavaldus – 5490 tiinu (lk 301) oli umbes kümme korda väiksem kui luterlikul kirikul.

Artikkel rajaneb viidete järgi otsustades peamiselt kirjandusel, ennekoike aadressraamatutel – kindlasti saab selle teemaga arhiivandmeid kasutades veelgi edasi minna.⁸ Lisatud tabelid annavad selleks hea aluse.

Mati Kröönströmi artikkel “Eesti rahvusest kaadriohvitserid Vene armees aastail 1870–1917” lisab ühe tahu eesti haritud eliidi kujunemise lukku. Sõjakoolides ohvitseriks koolitatuid võiks ju õigupoolest lugeda julgelt haritlasteks – nii lisanduks meie 800-le kõrgharitlasele (aastal 1915)⁹ kohe veel 300 (lk 318). Õige märkus Eesti rahvusest kaadriohvitseride aeglasest edenemisest teenistuses (lk 320) on aga jäänud seostamata selle nähtuse seadusandliku põhjendusega – nimelt Vene riigi teenistusastmete tabelis sõltus ju isiku liikumise kiirus tema sotsiaalsest päritolust ja

⁸ Nii on ikka veel peaaegu kasutamata Balti kindralkubernerite kantselei salajase osakonna materjalid, mis põhiliselt on pühendatud õigeusu kirikute ja koolide ehitamisele ning selleks maade eraldamisele (Eesti Ajalooarhiiv, fond 291, nimistu 8).

⁹ Toomas Karjahärm, Väino Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed, 1850–1917* (Tallinn, 1997), 156. Andmete aluseks on Villem Ernitsa ülevaade 1915. aastast, mille järgi tol hetkel õppis kõrgkoolides umbes 1000 eestlast ja 800 omas lõpetatud kõrgharidust.

juba 1856. aastast oli peaaegu võimatu, et ühes põlvkonnas oleks saanud keegi tõusta talupojast aadliseisuseni (sõjaväes tähendanuks see vähemalt kindralmajori aukraadi). Süsteem muutus Esimese maailmasõja ajal, mil ohvitseride puudus sundis kehtivaid teenistuslikke tähtaegu lühendama ja tõi koheselt kaasa ka ohvitserkonna noorenemise. Teadmine, et ühelgi Vabadussõja kindralstaabi ohvitseril ei olnud tegelikult varasemat suurema üksuse juhtimise kogemust (lk 322–323) sunnib tõesti imetlema, kui kiiresti nad siis õppida suutsid. Kuid sama toimus ka teistel erialadel, Eesti riigi juhtimise kogemust ei olnud kellelgi.

Bradley Woodworth juhib artiklis “Paljurahvuselisus ja eestlastest riigiametnikud Eestimaa kubermangus aastatel 1870–1914” tähelepanu sellele teema vähele uuritusele ja püüab kõigutada visalt püsivat ettekujutust, nagu oluksid ametnikud meil valdavalt võõrad. Juba 1850. aastail oli Tallinnas rühm ametnikke, kes tunnistasid end eestlasteks – just sellest ringkonnast tulid ajaleht *Revalsche Zeitung* ja teos *Der Este und sein Herr*. Autor kasutab olemasolevaid väheleid uurimusi ja publitseeritud rahvaloenduste andmeid, mis aga ilma arhiivitööta lubab nii mõnelegi probleemile vaid tähelepanu juhtida. Vastuseta jääb küsimus, mis oli eestlaste hariduses sellist, mis viis nende suurema esindatuseni administratiivastutustes 19. sajandi lõpul (lk 351). Õige on tähelepanu juhtimine õigeusklike ametnike arvu suurenemisele. See miski, mis tegi nad riigiteenistuse jaoks sobivamaks, oli allakirjutanu arvates orientatsioon – alustades sellest, et õigeusk oli eestlaste silmis ennekõike vene usk ja vanemad, kes oma lapse venekeelses kooli panid, soovisid, et ta õpiks vene keelt, pidades seda tema tulevikule kasulikuks – mis ei pidanud tähendama sugugi veel venestumist. Teisalt on loomulik, et venestusajal eelistati töölevõtmisel õigeusklikke. Vasematele olid aga riigi poolt toetatud tasuta õppega õigeusu koolid sageli ainsaks võimaluseks. 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse kohta on meil juba piisavalt egodokumente, mis aitaksid artiklis tõstatatud küsimustele vastata. Nii on eestlasest riigiametnik Karl Laagus kirjutanud: “Administratiivalal ei võinud keegi loota määralist ja vastutusrikamat kohta saada. Sinna võeti kuni maailmasõja lahtipuhkemiseni ainult venelasi [...] kui aga oli vajadus Sise-Venemaale kas ametnikku või kohta saada, oli lugu teine. Sääli eelistati eestlasi ja sakslasi.”¹⁰

Meie teadmised ühiskonna sotsiaalsest struktuurist põhinevad seni peamiselt rahvaloenduste või aadressraamatute andmetel, ka käesoleva artikli puhul. Neil on häid ja halbu külgi, omal ajal kasutatud meetodika

¹⁰ Karl Laagus, *Eesti Ülikool Tartus, Memuaare ja ajaloo andmeid ülikooli arengust 1632–1932* (Tartu, 1932), 106–107.

seab piirid andmete kasutamisevõimalustele. 20. sajandi alguse kohta, mil ühiskonnas toimusid kiired ümberkihustumised, vastavad andmed puuduvad, sest rahvaloendusi ei tehtud (lk 355). Tegelikult on just riigiametnikud kõige paremini dokumenteeritud elanikkonna grupp, sest nende kohta peeti teenistuslehti ja need on üldjuhul ka säilinud, seega prosopograafiliseks uurimiseks on allikad olemas. Seni pole eesti ajaloolaste tähelepanu peaaegu üldse köitnud ka teine hästi dokumenteeritud nähtus – ametnikueksami sooritamine, mis registreeriti õpperingkonna kuraatori juures. Selle läbi võis tõusta teenistusastmete tabeli alumisele astmele ja saada maksuvabaks. Kui võtta riigiametite kõrval arvesse ka linnaametid, milles kohalike osakaal alates 1877. aastast väga kiiresti kasvas, võiks saada päris põneva pildi, kuidas eestlased riiklikke ja omavalitsuslikke struktuure hõivasid. Näiteks Tartu ülikooli kantseleide töötajaskonna prosopograafiline uurimine näitas, et Esimese maailmasõja eelõhtul olid neist ligi pooled eestlased, ennekõike arveametnikud, ja 1919. aastal ei olnud kogemustega kantseleitöötajate ning arveametnike leidmine noorele Tartu ülikoolile mingi probleem.¹¹

Karsten Brüggemanni artikkel “Enesemääramine lastetoas? Vene nägemus Eestist revolutsiooni ja kodusõja ajal” näitab elegantselt, kuidas Vene valgetele sai saatuslikuks nende eshatoloogiline maailmapilt, milles polnud kohta Balti rahvaste enesemääramisele, noorte rahvuste iseolemissoovi mittemõistmine ja nende küpsuse astme alahindamine – just samuti, nagu Nõukogude Liidu viimane riigipea Mihhail Gorbatsšov ei suutnud mõista rahvusliku iseolemise soovi liiduvabariikides, mis viiski riigi lagunemisele. Nagu C. R. Jakobson oli unistanud, lõikasid eestlased kasu venelaste saksavastastest sammudest. Teisalt juhib aga Brüggemann tähelepanu sellele, et tänaseni on suuresti uurimata “Eesti” kontseptsiooni teisenemine ja eesti ühiskonna ajalugu Vabadussõja ajal või pigem juba kogu Esimese maailmasõja ajal (lk 382–383). See annab tunda ka käesolevas artiklis, kuhu on lipsanud viga – mitte 1917. aasta märtsi lõpu autonoomiaseadus ei toonud esmakordselt provintsiavalitsuse etteotsa eestlast (lk 369), vaid juba märtsi alguses sisse seatud Ajutise Valitsuse kubermangukomissari amet usaldati 5. märtsil 1917 Jaan Poskale kui Tallinna linnapeale – kubermangukomissarideks said kõigis kubermangudes kas semstvo esimehed või kui semstvovalitsus puudus, nagu Läänemere kubermangudes, siis kubermangulinna linnapead.¹²

¹¹ Vt: Lea Leppik, *Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918*, *Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis*, 11 (Tartu, 2006), 176–181.

¹² *Arhiivijuht*, I, 74.

Kokkuvõttes võib öelda, et kogumik viib eesti ajaloo uurimist pika sammu võrra edasi, kuid veelgi enam juhib tähelepanu valdkondadele, mis veel või uuesti uurimist vajaksid. 200 aastat vene aega Eestis oli ühiskonnas väga suurte ja põhjalike muutuste aeg, seda nii maailma, Euroopa kui Eesti kontekstis.

LEA LEPPIK

Andres Dido, *Ajaloo kasust. Sotsialist kapitalismi koolis*, koost. Hando Runnel (Tartu: Ilmamaa, 2006), 504 lk. ISBN 998577194X.

Andres Dido (1855–1921) nimi on legendaarne, aga me ei tea temast eriti midagi. Seepärast sünnivad kergesti erinevad tõlgendused. Käesoleva kogumiku põhjal võib jääda mulje, et Dido oli üks esimestest eesti soost ajaloolastest või hoopis ajaloo filosoof. Koostaja tahaks oma saatesõnas temast teha koguni Eesti esimese sotsioloogi. Nii kinnitatakse, et Andres Dido peamine meetod oli sotsioloogiline. Tundub, et niimoodi väites tehakse aga Eesti sotsioloogiateadustele natuke liiga. Olemata asjatundja julgen kahelda sotsioloogilise meetodi kui sellise olemasolus. Kui sotsioloogiline meetod isegi eksisteerib, siis mille suhtes Dido seda kasutas? Sotsioloogia kui teadusdistsipliin hakkas küll Dido eluajal kujunema, kuid võiks kahelda, kas juba siis jõuti meetodi sõnastamiseni. Ühiskonnateaduste alased uurimused kasutavad andmete kogumiseks ja tõlgendamiseks erinevaid võtteid ja teid. Olgu nimetatud vaid statistiline meetod, intervjuu ja tema erinevad vormid, küsitlused, vaatlused ning isegi eksperimendid jms. Piir nn sotsioloogiliste meetodite ja muude ühiskonnateaduses kasutatavate meetodite vahel pole selge. Nimetatud võtteid kasutavad edukalt ka ajaloolased, majandusteadlased, ajakirjanikud jt. Ajalehti lugedes saadud empiirilised andmed või arhiivides kogutud dokumendid oma olemuselt aga väga oluliselt üksteisest ei erine: mõlemal juhul kasutatakse nende läbitöötamisel ja tõlgendamisel analüüsi, sünteesi, induktiooni, deduktsiooni jt loogika vahendeid. Seepärast tundub ajaloolasele kohatu võrrelda Didot Tartu Riiklikus Ülikoolis kunagi eksisteerinud sotsioloogilabori inimestega ja pidada teda koguni viimaste eelkäijaks.

Võimalik, et siinjuures räägib kaasa ajaloolase kadedus, kes tahaks Didot pidada hoopis esimeseks Eesti kutseliseks ajaloolaseks. Eesti aja-